

ALISHER NAVOIY IJODIY TAFAKKURI QUDRATI
VA SUN'IY INTELLEKTXoldorova Gulnoza Husniddinovna
Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti
АЛИШЕР НАВОЙ СИЛА ТВОРЧЕСКОГО
МЫШЛЕНИЯ И ИСКУССТВЕННЫЙ
ИНТЕЛЛЕКТXaldorova Gulnoza Husniddinovna
Doktorant Ferganского государственного университета
ALISHER NAVAI POWER OF CREATIVE
THINKING AND ARTIFICIAL INTELLIGENCEKholdorova Gulnoza Husniddinovna
Doctoral student of Fergana State University

Annotatsiya: Mazkur maqolada Alisher Navoiyning tasavvur va tafakkur olami bilan bog'liq bo'lgan innovatsiyalar haqida so'z boradi. Alisher Navoiyning asarlari ulkan ilm-fan yutuqlariga ham asos bo'lgani bu esa Navoiy badiiy tafakkurining bevosita mahsuli ekanligiga urg'u beriladi.

Абстрактный: В данной статье говорится о новациях, связанных с миром воображения и мысли Алишера Навои. Подчеркивается, что произведения Алишера Навои являются основой великих научных достижений и являются прямым продуктом художественного мышления Навои.

Abstract: This article talks about innovations related to the world of imagination and thought of Alisher Navoi. It is emphasized that Alisher Navoi's works are the basis for great scientific achievements, and this is a direct product of Navoi's artistic thinking.

Kalit so'zlar: innovatsiya, badiiy tafakkur, tasavvur, badiiy obraz, poetik tafakkur, jom, google-xarita.

Ключевые слова: новаторство, художественное мышление, воображение, художественный образ, поэтическое мышление, джем, гугл-карта.

Keywords: innovation, artistic thinking, imagination, artistic image, poetic thinking, jam, google-map.

KIRISH

Biz yashayotgan bugungi dunyo innovatsiyalar asri deb ta'riflanadi. Chindan ham hayotimizning har jabhasiga qarasa, soat sayin emas, daqiqa sayin takomillashib borayotgan olam manzarasi tobora hayratimizni oshirishi turgan gap. Olimlarning aytishicha, aqlning bosh belgisi bilim emas, tasavvurdir. Ko'pchilik daholar tasavvur qilish qobiliya-

ting kuchliligi bois o'z davrining yorqin timsollariga aylanishganiga tarix guvoh. O'ziga xos ijodiy va mustaqil fikrlash ko'nikmasini faqatgina tasavvur boyligiga shakllantirishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA
METODOLOGIYA

Hazrat Alisher Navoiy ham ulkan "tafakkur tajribasi"ga ega buyuk shaxs edi. Navoiy dil nigohi

gulnozaholdarova7@gmail.com

99 978 05 22

<https://orcid.org/0009-0005-9993-0279>

bilan olamdagi barcha narsani tasavvur qilgan va voqelikdagi muammolarga yechim qidirgan. Bu oltin qoida shoirning kichik hajmli asarlarida ham, muhtasham asarlarida ham bir xil amal qiladi. Falsafadan ma'lumki, inson tasavvur orqali anglanishi mumkin bo'lgan ong chegaralaridan ham o'ta oladi. Tasavvur va taxayyul insonga cheksiz mo'jizotlar eshigini ochadi. Navoiyga ham xuddi ma'no shu mo'jizotlar ilohiy kechinmalar va tasavvur qudrati bilan namoyon bo'lgan bo'lsa ne ajab!

Shu o'rinda adabiyotshunoslikda juda keng qo'llaniladigan yana bir istiloh xayolimizga keladi. Bu obrazli, badiiy tafakkur masalasi. Obrazli fikrlash, tafakkur qilish qobiliyati inson hayotini o'zgartira oluvchi, kerak bo'lsa boshqara oluvchi qudratli kuch! Inson tafakkur qilgani sayin miyadagi tasavvur hujayralari shunchalik kuchli bo'lishi fanda isbotlangan. Alisher Navoiyning tafakkur qila olish qobiliyati undagi tasavvur dunyosining boyligiga idrok va mushohadalarining teranligiga vosita bo'lgan.

Alisher Navoiy ijodini nafaqat badiiy xususiyatlari, filologik jihatlari, balki Navoiyning me'mor sifatida, musiqashunos sifatida, astronom va rassom sifatida ham keng o'rganilgani va o'rganilayotganligi barchamizga ma'lum. Bu qarashlarning manbai, shubhasiz, buyuk adibning muhtasham tafakkur xazinasi hisoblangan asarlaridir. O'zbek mumtoz adabiyotining bebaho durdonalari hisoblangan bu asarlarda kelajak hayotga ishora qiluvchi ilg'or fikrlar, yaqin tarixda qilingan muhim ixtirolar ham mujassam edi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

“Farhod va Shirin” dostonining XXIV bobida Farhodning Xizr bilan uchrashgani va Jamshid jomi haqida so'z boradi. Jamshid jomi butun olamni ko'rsata olish qudratiga ega edi. Keyingi bobda esa Farhod jomning bu sehrli qudratidan foydalanib, Suqrot manzilini topadi.

*Dedim: “Hozir aylang, Jomi jamni
Ki, el ko'nglidin olsin bu alamni”.
Ravoni boribon kelturdilar jom
Ki, andin mushkil ishi topqay saranjom.
Anga qilg'ach nazar ishi kushoyish.
Jahon timsolig'a topdi namoyish...
...Mamolik jilvasidin ko'zni yopti,
Ki, Yunon mulkin ul jom ichra topdi. [1.*

B.124]

Boshqa mamlakatlarning jilvasidan ko'z yumib, o'sha jomdan Yunon o'lkasini qidirib topdi.

...U yerdan nihoyat o'zlari turgan tog'ni ham aniqladi [1. 414].

Ajabo, Farhodning qo'lida Google xaritada o'xshash nimadir bordek ko'rinmayaptimi? Hozir istalgan android qurilmadan foydalanib, nafaqat butun dunyoni ko'ra olishingiz, balki o'zingiz turgan joyni aniqlashingiz mumkin. Farhod bugungi til bilan aytganda, jom orqali “lokatsiya”ni aniqlay olgan.

Biz sun'iy intellekt yordamida Navoiy tasvirlagan narsani tasvirini yaratishga urindik.

1-rasm.

“Fasllar tasviri” berilgan XVII bobda Navoiy:

Hulal qasr ichra har yon zebi zarhal
Kavokibdek guhar birla mukallal
Ko'runib ko'zga oydingek namudi,
Quyosh zarrishtasidin toru pudi [1, B.74], –
deb yozadi.

“Qasr ichida har tomonga yoyib qo'yilgan zarhal ipak matolarga yulduzlar monand gavharlar qadalgan edi. Bu matolarning hammasi ko'ziga nurli ko'rinar, go'yo quyoshning oltin ipidan to'qilganday”. Bexosdan ko'z oldimizga hozirda urf bo'lgan shift tasvirlari (nadejniy potolok) kelgan bo'lsa ajab emas.

2-rasm.

Ochib og'zin balo darvozasidek,
Tomug' otashgahi andozasidek.
Dami o't sochmoq etti oshkoro
Ki, avval tumasin qilg'ay muharro [1. B.105].

Dostonning XXII bobida “o'zi tog'day, boshi tog' tumshug'iday...burnining teshiklari vahshat tandiriga o'xshaydi, tandir ham emas neft yonayotgan tandirning mo'risiga o'xshaydi”, - deb tasvirlagan qahramon tasavvurimizda dunyoning

eng mashhur filmlaridan “Minifors” va “Spiderman”dagi yovuz qahramonlarni yodimizga soladi.

3-rasm.

Dostonning XXIII bobida
Bu suratlarini aylab garchi bejon,
Bularni aylabon surat, ani jon.
Chekib yuz ming bu yanglig' turfa timsol
O'zin ul sho'x o'trusida behol.
Qayu mavzudakim, ul mohpora
Muning shakli qilib bexud nazora. [1. B. 182]

Ta'rif Farhod tomonidan Shirin uchun qurilgan cho'qqisimon bir qasr haqida. “Qasrning hamma qismi o'sha bir bo'lak toshdan taroshlandi, yaxlit edi. Qasrning ayvoniga yuzlab loyihalar yasab, loyiha taqozosiga ko'ra hammasiga rasmlar sola boshladi. ...Bu suratlarining barchasini u garchi bejon qilib yasagan bo'lsa ham, lekin bu suratlarining joni Shirinning rasmi edi. Shunday yuz ming ajib timsollarni chiqib, u o'zini o'sha go'zalning ro'baro'sida o'tirgan holda tasvirlagan edi. Qaysi o'rinda o'sha mohporaning rasmi chizilgan bo'lsa, bu o'zini unga o'zidan ketib qarab turgan holda

tasvirlagan edi”. [1. B. 447]

Tasavvuf nuqtayi nazaridan qarasaq, bu juda tushunarli holat: Shirin ilohiy mazhar, Farhod uning jamoli vositasida ishq ilohiyini tuygan. Unga qaragan odamning o'zidan ketib qolgan holatda tasvirlanishi tasavvuf maslagidan kelib chiqqan. Asarda bu qasrni Chin ustaxonasiday bo'ldi deb ta'riflanishida ham Chin so'zining zohiriy va botiniy ma'nosiga albatta ishora bor. Lekin e'tiborimizni tortadigan yana bir masala, tasavvurimizni ishga solsak, Navoiyning bu fikrlari ko'plab ixtirolarga sabab bo'lgan. Yaqin tariximizda shunday “oynali xonalar” yaratildiki, kirsangiz har tomonda faqat o'zingizning aksingiz har xil holatda ko'rinadi. Yoki dasturchilar tomonidan ishlab chiqilgan shunday mukammal dasturlar borki, yuzingizning o'zini o'qib olib, turli ko'rinishlarda o'zingizga namoyon qilib bera oladi. Sizga ham Navoiyning yuqoridagi fikrlari bilan Windows operatsion tizimi o'rtasidagi

aloqadorlik sezilyaptimi? Balki, biz ham tasavvur chegaralaridan chiqishga urinayotgandirmiz, tadqiqotimizning boshqa qismlarida bu kabi misollarga yana-da ko'proq yuzlanamiz. Mana bu jadvaldagi misollar orqali bu kabi ixtirolarga asos bo'lgan nodir fikrlarni teranroq tasavvur qila olasiz. Inomjon Abdiyevning yozishicha “Navoiyning hayratomuz ixtirolari” juda ko'p [2. B.1-7].

Biz Navoiy ijodiy tafakkuri yordamida so'z bilan idrok etilgan ixtirolarning yana bir nechtasini sun'iy intellekt yordamidagi tasvirlarini yaratib ko'rdik.

G'aroyib ko'p huvaydo bo'lg'usidir
Bas, anda shakl paydo bo'l g'usidir.
Ko'runib har zamone – ko'zga bir shakl,
Ko'z olg'och bo'lg'usidir o'zga bir shakl. (oyinayi jahon)

4-rasm.

*Bo'lur darvoza ichra oshkoro
Temur jismiki, qilmish paykar aro.
Erur odamg'a monand-u mushobih
Eshigida temirdin yo qilib zih [1. B. 118] (temir odam)*

5-rasm.

*Poyalar maqdamida bo'lg'ay past,
Aylagay bir-biri yuziga nishast.
Chun sekiz poya qat bo'ldi tamom,
Aylagach shoh o'z yerida maqom.
Yana ul poyalar baland bo'lg'ay
Taxtidin shoh bahramand bo'lg'ay.
Kim qayon shoh bo'lar nishotangez,
Oz ishorat bilan yugurgay tez. [2. B. 3] (eskalator)*

6-rasm.

*Ki har sori lavhe erur ta'biya,
Birida yelu birda o't ta'miya. ...*

...Qilib tunni — yorug‘, kunni qorong‘u,
Suvdin — o‘t yondurub, o‘tdin — sepib suv.
(konditsioner)

7-rasm.

Ichinda namudor andoq tilsim,
Ki ul hufra kunjida bir ro‘y jism.
Kishi hay‘ati birla junbushnamoy,
Ul otashgoh ichra haroratfizoy.
Yasab olida dam bila ko‘raye,
Hamul ko‘ra jismida moshuraye.
Chu ul ko‘rau damg‘a aylab sitez,
Bu moshura nafxi qilib shu‘la tez.

8-rasm.

Borib tushti a‘do arosig‘a chust,
Azim un chiqordi tegib yerga rust.

Degan to‘rt ish tutti andin vujud:
Sadou afan, is bila o‘tu dud.

9-rasm.

Qilib suv tubin ko‘rmak andishaye,
Hamul hikmat ahli yasab shishaye.
Kirib shishag‘a ranju tashvir ila,
Aning og‘zin berkitib qiyr ila,
Tanobeki, bo‘lg‘ay necha ming qari,
Eshilgan, kelur chog‘da daryo sari
Bir uchun qilib shisha davrig‘a rust,
Yana bir uchun tutturib elga chust.

10-rasm.

Xulosalar. Yuqorida biz Alisher Navoiyning cheksiz taxayyulini tadqiq etilgan ayrim namunalarni keltirdik. Hattoki bobomiz so‘z qudrati ila ko‘z oldimizga keltirgan ajabtovur narsalarni tasvirlashga sun‘iy idrok ham o‘zlik qildi.

Hazrat Navoiyning quyidagi so‘zlari xuddi o‘zining asarlariga nisbatan ham aytilganga o‘xshaydi. Quloqqa kirib joylashib olgan bu durlar qalbga ham kirib, uni xazinaga aylantiradi. Ular qalbnigina limmo-lim to‘ldirib qo‘ya qolmay, daryoga solsa, daryoni ham to‘ldirishga qodir [1. B.350]. Chindan ham Navoiyni o‘qiganimiz, o‘rganganimiz sari hayratlarimiz kattalashib boraveradi. Agar Navoiyning qarashlarida keltirilgan biror bir nazariya hali ilm-fanda isbotlanmagan bo‘lsa, buni ilm-fanning hali-hanuz Navoiy dahosi oldida o‘zligidan dalolat deb tushunish mumkin.

Taniqli ingliz jurnalisti Endryu Marr taraqqiyotning bosh g‘ildiragi Internetni ham, mobil operatorlarni ham algoritm asosida ishlashiga ishora qilib: “Har gal qo‘lingga mobil telefoningni olganingda, unutm! Har bir qo‘l telefoni ichida o‘zbek bor. Bu allomaning ismi esa – Muhammad al-Xorazmiy! Barchamiz xayolan undan minnatdor bo‘lishimiz kerak”, - degan fikrlarni yozgan edi. Biz ham faxr bilan yana shuni ayta olamizki, sun‘iy innellekt mahsuli bo‘lgan robototexnologiyalarda ham, ulkan binolarning eng muhim qismiga aylangan liftlarning ham, olamni hayratga solishi mumkin bo‘lgan Smart televizor, Google Xarita, Windows operatsion tizimi... umuman olganda, so‘nggi ilm-fan yutuqlarining barchasi zamirida Hazrat Navoiyning teran tafakkuri va tasavvuri yotibdi, deb bemalol ayta olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. T: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006.
2. Abdiyev I. “Navoiyning hayratomuz ixtirolari”. 2013. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/maqolalar/navoiyning-hayratomuz-ixtirolari>
3. Хаққул И. Навоийга қайтиш. 2- китоб. – Т.: Фан, 2011
4. Исҳоқов. Ў. Навоий поэтикаси. Тошкент: Фан. 1983
5. Жўраев Х. Алишер Навоий лирикасида воқелик ва унинг поэтик талқинлари.// докторлик диссертацияси автореферати//Тошкент. 2006.
6. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. Toshkent: Akadernashr. 2010.
7. Sirojiddinov Sh., Yusupova D., Davlatov O. Navoiyshunoslik/darslik.- T.: “Tamaddun”, 2019.
8. You.ai va lexicart sun‘iy intellektlari.